

Fehértemplom népesedésének évszázadai – dióhéjban

A szerbiai Bánát egyik félreeső helyén, Versectől (Вршац/Vršac) délre, a román határ ölelésében terül el Fehértemplom (Бела Црква/Bela Crkva) régi városa. A település – az előbbieken említett – Versec mellett kevésbé ismert az anyaországi, de még talán a délvidéki magyarság számára is. Ennek feltételezhető oka, hogy Fehértemplom jobbára a német és a szerb anyanyelvűek által lakott helység volt, amely szerb és román, elvéve cseh és német falvak szomszédságában terült el. A hosszú évszázadok óta csak „kisebbségi magyarságnak” otthont adó patinás település múltja jelentős, magán viseli az évezredek magyar történelem sajátosságait. Ebből kifolyólag is érdemes röviden megismerkedni a történelmi város vázlatos népesedéstörténetével.

I. Népesedéstörténeti előzmények

Fehértemplom (szerbül Бела Црква/Bela Crkva, németül Weißkirchen, románul Biserica Alba) és környéke már a bronzkorban is lakott területnek számított, ezt támasztják alá a térségben végzett ásatások leletei. A térség első ismert lakói – a Kr. e. 5. században – az agathirszek¹ voltak. A későbbiekben az agathirszeket követő legjelentősebb népcsoport a dák volt, Kr. u. 101/106 körül Traianus római császár (Kr. u.

98–117) légiói igázták le őket. Az előbbi két népcsoport jelenlétére ugyancsak a régészeti leletek hozhatók példaként. A római korra az ásatások során feltárt pénzérmék, sírkőtöredékek etc. emlékeztetnek. A Kárpát-medence központi elhelyezkedésénél fogva a későbbiekben is több népcsoportnak adott otthont. A Kr. u. 271 körül, Aurelianus császár uralkodása (Kr. u. 270–275) alatt kivonuló rómaiakat a hunok, majd a germán eredetű gepidák, később az avarok és a szlávok követték. Megjegyezzük, hogy a gepidák asszimilációja nem volt gyors. Évszázadokon át megőrizték nyelvüket és szokásaikat. Utóbbi három népcsoport, illetve néptöredék a magyar honfoglalás időszakában (c. 895–907) kezdett kiveszni. A honfoglaló magyarság jelenlétéről egyébiránt ugyancsak a régészeti leletek tanúskodnak. Régészeti feltárások már a 19. század negyvenes éveiben is folytak.²

Az Árpád-korban a város és térsége a történelmi Krassó vármegyéhez tartozhatott.³ A középkori vármegye területét északon a Berzava folyó, keleten Temes vármegye, délen a Duna folyam, nyugaton pedig Keve vármegye – az alibunári mocsarak és a deliblái homokbuckák – határolták. A közigazgatási egység a Dunába ömlő Krassó (Karas) és Nyárád (Néra) folyók vízgyűjtő területén helyezkedett el.⁴ A térség a magyar honfoglalás előtt bolgár kézben lehetett, erre utal a várme-

¹ „Agathirszek (Agathyrus), régi nép, mely Erdélyben a Maros mentén lakott. Herodot azt mondja róluk, hogy békés természetűek voltak, közös házasságban éltek, aranyban dúslakodtak, «festett»eknek («picti») jellemezték őket, amely jelző Avienus szerint tarka színű ruházatukra vonatkoznék. Eredetük nem ismeretes. Voltaképpen: trauzoknak hívták őket, az agathirsz nevet csak a régi hellének adták nekik.” BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. I. kötet (A–Aradmegye)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893. 148. p.

² REISZIG EDE: *Fehértemplom*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914. 423. p.

³ REISZIG 1914, 423. p.

⁴ DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. VII. kötet (Klacs–Iond)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentzség Könyvkiadója, Budapest, 2002. 453. p.

gye neve is: a Krassó, azaz „kara-su”, „fekete víz” szó, illetve szókapcsolat bolgár–török eredetű.⁵ Fehértemplom középkori múltjáról kevés adat áll rendelkezésre. Az Anjou-korszakban – a 14. században – az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék „Alba-Ecclesia”-ként, a krassói főesperesi kerülethez tartozóként említette meg a települést, amely akkor már plébániával, valamint templommal rendelkezett. A temesvári születésű Pesty Frigyes (1823–1889) történész egyik munkájában igyekezett a település pontos földrajzi-közigazgatási helyzetét meghatározni. A történész szerint valószínűsíthető, hogy a középkori „Fejéregyház” – amely a török időszak után létesült, Fehértemplom településsel azonosítható, annak „elődje” volt – Krassó vármegye része lehetett.⁶ Az Anjoukorban, illetve a 14. században alapvetően három forrás említette a települést. A források közül nemcsak a tizedjegyzéket, hanem a birtokadományozásról szóló okleveleket is ki kell emelnünk.⁷ A korszakhoz kapcsolódó fontos népesedéstörténeti mozzanat, hogy a török hódítások elől menekülő szerbek első csoportjai már I. (Nagy) Lajos magyar király regnálása (1342–1382) alatt megjelentek. A későbbiekben, a 15. században egyre sokasodó török betörések miatt a magyarság lassú „visszavonulásával” a szerbség lélekszáma tovább növekedett, mivel a migráció, illetve a bevándorlás révén jelentős „utánpótlást” kapott. Amikor a hódító török sereg elfoglalta a Temesköz szívéét, Temesvárt (Timișoara) (1552. július 27.), Fehértemplom környéke már jobbra szerbek által lakott vidék volt. Idővel a település elpusztult, azonban a helység neve, a „Fejéregyház” a „szerbektől származott át az utókorra”.⁸

II. Pusztulás és újjáépítés: Fehértemplom a 16–18. században

Fehértemplom és térsége az 1552. évi török hadjárat idején került a törökök kezére. Annyi bizonyos, hogy a helység – Fejéregyház – a török

hódoltság elején elpusztult. Arról azonban nincsenek biztos értesüléseink, hogy az elnéptelenedés konkrétan mikor következett be. A népeség kiveszett; a lakosság nagyobb hányada valószínűleg elmenekült a térségből. Ezt követően, hosszú időn át a térség lakatlan terület lehetett.

Az előbbi megállapítást támasztja alá, hogy 1716-ban, amikor Temesvár felszabadult a török iga alól, a térségben nagy kiterjedésű erdőségek húzódtak. A következő évben, az 1717-ben készített császári, kamarai jegyzékben sem szerepelt a település neve. A környék még mindig lakatlan volt. Ez az év azonban fontos történetet is hozott. Gróf Claude Florimond de Mercy (1666–1734) lotaringiai származású császári hadvezér, tábornagy – aki a Temesi Bánság első kormányzója (1716–1734) is volt – 1717-ben a környéken vadászott. Ekkor tetszett meg neki a térség, és merült fel benne a hely római katolikus németekkel való betelepítésének gondolata.⁹

Mercy gróf kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a Temesi Bánság kormányzói közül minden bizonnyal a legkiemelkedőbb lehetett. Szívén viselte a térség mind gazdasági, mind demográfiai értelemben vett „feltámasztását”. Ez a folyamat de facto már 1716-ban, a törökök kiűzését követően megkezdődött. „A császári adminisztráció [a pozsareváci békeszerződés (1718. július 21.) aláírását követően] a Bánság térségét nem csatolta vissza – a szintén a Habsburg Birodalomhoz tartozó – Magyarországhoz, hanem »Temesi Bánság« – németül »Temeschwarer Banat« – néven önálló tartományként kezelte. Az osztrák örökös tartományok mintájára igyekeztek felépíteni a Temesi Bánság »szervezetét«, amelyet nemcsak a közigazgatás, hanem a demográfia tekintetében is igyekeztek kifejezni. A bécsi császári udvar egyértelműen a római katolikus vallás tanításait követő, németajkú népesség betelepítését határozta el. A »plánus« megvalósítása már eleve képtelenség volt, a Bánság területén – nagyobb számban – élő, ortodox vallású szerbek, illetve

⁵ Vö. DIÓS VICZIÁN (VII. kötet) 2002, 453. p.

⁶ PESTY FRIGYES: *Krassó vármegye története. Második kötet. Első rész.* Kiadja Krassó-Szőrény vármegye közönsége. Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, Budapest, 1884. 162. p.; Vö. PESTY FRIGYES: *Az eltűnt régi vármegyék. Első kötet.* A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1880. 416. p.; REISZIG 1914, 423. p.

⁷ Vö. PESTY 1884, 162–163. pp.; REISZIG 1914, 423. p.

⁸ REISZIG 1914, 423–424. pp.

⁹ Vö. REISZIG 1914, 424. p.

románok jelenléte miatt. Ennek ellenére a császári adminisztráció céljának kivitelezése érdekében »gigászi munkába« kezdett.¹⁰

A város alapítása, egyben az első német telepések érkezése – a hagyomány szerint – 1717. május 13-án történt, tiszttelegve a későbbi magyar királynő (1740–1780), Mária Terézia (1717–1780) előtt, aki ezen a napon született. Az alapító nem más volt, mint a már említett Claude Florimond de Mercy gróf, a Temesi Bánság első kormányzója.

A letelepülő német ajkú lakosság gyakorlatilag a vadontól hódította el – fáradtságos munkával – a területet. Nekik kellett az erdőket kivágni, lakóházakat építeni etc. Fehértemplom kezdetben csak „egyutcás” település volt, amelyben mindössze hatvan lakóház állt, illetve ahol ugyanennyi család élt. Az új német „telep” neve „Weißkirchen” lett. A településen a római katolikus egyházi élet hamar megindult, előbb, 1723-ban a plébániát alapították meg, majd 1739-ben templomot is emeltek a helységben.¹¹

A sikeres településalapítás ellenére a 18. század rengeteg nehézséget hozott a német telepe-
seknek. Az „apokaliptikus lovagok” rendszeresen „tisztletüket” tették. Az éhség, a nélkülözés, a betegségek, a járványok – főképp a pestis – sorra tizedelték a német ajkú lakosságot. Továbbá az osztrák–török háborúk is sok bajt okoztak, amire kettő is példaként hozható. Előbb 1737 és 1739, utóbb, 1787 és 1789 között szenvedett a település a hadmozdulatok miatt. Az első háború idején, még 1738-ban a pestis és a török veszély miatt – Versecre, Temesvárra, továbbá Szegedre, Aradra, valamint Kecskemétre, Budára etc. – menekült el a lakosság. Ennek drámai következménye az lett, hogy az alig lakott – pontosabban meggyérült – települést a környékbeli román falvak lakói kirabolták és felgyújtották. Az ún. „belgrádi békekötés” (1739. szeptember 18.) és a

román rablóbandák császári csapatok általi leve-
rése után indulhatott meg újból a békés, hétköz-
napi élet. Szükséges azonban megjegyeznünk,
hogy az 1738 és 1740 között tombolt pestisjár-
vány a népesség legalább hatodát „elvitte”. A te-
lepülés lakóházai 1740-re ismét felépültek, és a
helység is egyre jelentősebbé vált, ahová 1751
körül újabb német és lotaringiai telepések jöttek.
Ugyancsak 1749 és 1751 között érkeztek meg az
első szerb családok is, amelyek a németektől el-
különülve, a város szélén, az ún. „Rácvárosban”
leltek új otthonra. A favázás, sárral tapasztott
templomuk helyett 1774 és 1780 között már kőből
építették fel a szerb pravoszláv templomot.¹² Az
1787-ben kirobbant újabb osztrák–török háború
következtében 1788-ban a török haderő elfoglal-
ta a települést, majd kirabolta és felégette azt.
Ekkor a német lakosság jobbára Temesvárra és
Aradra menekült. A német telepések csak 1789
elején kezdtek visszaszivárogni. Ez a folyamat
egészen az 1791-es esztendőig tartott, ekkor
már a környékbeli német ajkú lakosság is Fehér-
templomot választotta új lakóhelyének. Emiatt új
római katolikus templomra volt szükség, a létesít-
mény alapkövét 1805-ben rakták le, és 1806-ra
készült el az épület.¹³

Az előbbiekből kiolvasható, hogy a 18. század
a helység lakói számára nehéz időszaknak bizo-
nyult. A viszontagságok ellenére azonban Fehér-
templom fejlődni is tudott. A század végén élt Vá-
lyi András (1764–1801) geográfus, statisztikus az
alábbiakat írta a településről: „*Veiszkirchen. Me-
zőváros a' Bánátban, Új Palánkához 1 1/2 órányira;
lakosai külömbfélék, katolikusok, és ó hitűek
leginkább, szép Szentegyházain kívül díszesít-
tik a' Városháza, Postaház, Kaszárnya, Sóház,
és némely Kereskedőknek házaik, Ispotállya is
van. Lakosai kereskedés, kézi mesterségek, és
földmívelésből élnek; határja jó, vagyonyjai jele-
sek, és külömbfélék.*”¹⁴

¹⁰ GYÉMÁNT RICHÁRD: *A Temesi Bánság első kormányzója: gróf Claude Florimond de Mercy (1666–1734)*. In: Homoki-Nagy Mária (főszerk.): *Forum. Acta Juridica et Politica. Acta Universitatis Szegediensis*. IX. kötet. 2. szám. Szeged, 2019. 36–37. pp.; Vö. GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Bánság területén, különös tekintettel a 18. századi betelepítésekre*. In: Katona Tamás – Kovacsicsné Nagy Katalin – Laczka Éva Zita (szerk.): *Vavró István, a tudós és pedagógus. Ünnepi kötet dr. Vavró István professzor 80. születésnapjára*. Magyar Statisztikai Társaság – Szent István Egyetem, Budapest–Győr, 2016. 38–41. pp.

¹¹ Vö. DEER, JOSEF: *Heimatbuch der Stadt Weißkirchen im Banat*. Selbstverlag. Salzburg, 1980. 456. p.

¹² *Бела Црква*. Српска Православна Епархија банатска: <https://www.eparhijabanatska.rs/parohije/belocrkvansko-namesnistvo/bela-crkva/> (Letöltés ideje: 2023. április 24.)

¹³ ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. Logos Kiadó, Tóthfalu, 1993. 249. p.

¹⁴ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása. III. kötet. A' Királyi Universitásnak betűivel*. Buda, 1799. 615. p.

Az előbbi idézethez kapcsolódóan megemlítendő, hogy a Habsburg-uralkodók, így Mária Terézia magyar királynő (1740–1780), majd I. Ferenc magyar király (1792–1835) kiváltságokat is adott a településnek. Ezzel szemben II. József, a „kalapos király” (1780–1790) inkább korlátozta a helység jogait.¹⁵ Az előjogok főképp a pénzügy, illetve az adózás, valamint a katonai igazgatás területein jelentkeztek. Utóbbi kapcsán szükséges hangsúlyozni, hogy Fehértemplom ebben az időszakban a katonai határőrvidék része volt.

Az utóbb említett katonai közigazgatási egység vonatkozásában megemlítjük, hogy „az 1779 és 1873 között fennállt Bánsági végvidék területe előbb – 1779 és 1838 (1845) között – két, majd – 1838 (1845) és 1873 között – három részre tagolódtott úgy, mint: Német-bánsági ezred, Pancsova (Панчево/Pančevo) székhellyel, továbbá Oláh-illír bánsági ezred, Karánsebes (Caransebeș) székhellyel. Az előbbieken említett két ezred bizonyos területeiből 1838-ban létesítették – a két ezred között földrajzilag elhelyezkedő – az ún. Bánságiillír zászlóalj (1845-től ezredet), melynek székhelye Fehértemplom (Бела Црква/Bela Crkva) városa volt.”¹⁶

III. Egy mozgalmas időszak: Fehértemplom a 19. században

Fehértemplom a 19. század elejére a térség egyik jelentős településévé vált. Népesedéstörténeti szempontból három mozzanatot kell kiemelnünk a város múltjából. Először a század elején zajlott szerb megmozdulást, majd az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc eseményeit, végül a katonai határőrvidék polgárosítását.

A 19. század elején, 1804 és 1813 között zajlott a szerbek első felkelése – orosz támogatással – a törökök ellenében. A Petrović Đorđe

Karađorđe (1768–1817) által vezetett megmozdulás előbb csak a török hatalom visszaélései ellen irányult, azonban egyre inkább „nemzeti színezetet” öltött. A végső cél már Szerbia – a török uralom alól történő – felszabadítása lett. A felkelést – a jelentős szerb sikerek ellenére – a török seregek végül 1813-ban vérbe fojtották. A szerb felkelés idején, 1808-ban a Fehértemplomban is egyre számosabb szerbség, illetve a környékbeli falvak szerb lakossága is mozgolódni kezdett. A szerbek lépései aggasztották a város – főképp a német ajkú – polgárait, mivel a szerbek komoly segítségre számíthattak a Duna folyam túloldalán a török ellen harcoló testvéreik részéről. A helyi szerbség mozgalmát végül időben elfojtották. A szerbiai felkelők akcióját pedig a jelentős szerb ellenállásba ütköző török offenzíva hiúsította meg.¹⁷

Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején már nem volt ilyen szerencsés helyzetben Fehértemplom, illetve annak lakossága. A város polgársága üdvözölte az 1848. március 15-én kirobbant forradalmat, továbbá egyetértett a magyar nemzeti törekvésekkel. Az örömben azonban hamarosan ürm is vegyült. A város, de főképp a környékbeli falvak szerb lakossága már eltérő álláspontra helyezkedett. Emiatt szükségessé vált a településen a nemzetőrség felállítása. A szerb felkelők már 1848 nyarán hódolásra szólították fel a város lakosságát, az azonban ennek nem tett eleget. A településen állomásozó császári sereg vezetője is inkább a szerbeknek való engedelmséget javasolta, nevezetesen a „schwarzgelb” és a szerb lobogó kitűzését. Az ellenálló városi polgárságot végül a magyar kormány segítette meg. Ez a támogatás jókor jött, mert 1848. augusztus 2-án a városi nemzetőrség és a helyben állomásozó katonaság már összecsapásokba kényszerült bocsátkozni a szerbekkel, és visszaverték őket. A katonaság

¹⁵ Vö. REISZIG 1914, 426. p.

¹⁶ GYÉMÁNT RICHÁRD: *A katonai határőrvidék vázlatos történelme és „statisztikája”*. In: Bata János (főszerk.): Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. XVII. évfolyam. 3. szám. 2017. augusztus 20. Aracs Alapítvány, Horgos, 2017. 76. p.

¹⁷ Vö. *A szerb felkelés, 1804–1817*. Köztes-Európa – térképgyűjtemény. Erdélyi Magyar Adatbank: <http://terkeptar.transindex.ro/belso.php?nev=51> (Letöltés ideje: 2023. április 27.); BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XV. kötet (Simor-kódex–Tearózsa)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1897. 629. p.; MÁRK ÉVA: *Miloš Obrenović és a Szerb Fejedelemség története (1813–1839)*. Korok – online folyóirat történelembarátoknak: <https://korok.webnode.hu/products/milos-obrenovi%C4%87-es-a-szerb-fejedelems%C3%A9g-tortene-281813-1839%29/> (Letöltés ideje: 2023. április 27.); MIRNICS JÓZSEF: *Az első szerb népfelkelés*. In: Majtényi Mihály (szerk.): *Híd*. Irodalmi, művészeti, társadalmi folyóirat. XVIII. évfolyam. 2. szám. Kiadja a Vajdasági Magyar Kultúrtaács. Noviszád (Újvidék/Novi Sad), 1954. 89–92. pp.; REISZIG 1914, 426., 429. pp.

A fehértemplomi szerb vérengzés

Megjegyzés: Százhuszonöt kép az 1848–49-es európai forradalmak és szabadságharcok történetéből, amelyek Anton Ziegler Vaterländische Bilder-Chronik aus der Geschichte des Österreichischen Kaiserstaates című kiadványában jelentek meg 1850-ben Bécsben. Forrás: *Haza és haladás. A reformkortól a kiegyezésig (1790–1867). Encyclopaedia Hungarica 07.* Magyar Elektronikus Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index1448.html> (Letöltés ideje: 2023. április 27.)

azonban – 1848. augusztus 6-án – elhagyta a várost, amely emiatt védtelen maradt. A hamarosan, 1848. augusztus 19-én megisméltódott szerb támadást a nemzetőrség már nem tudta elhárítani. A szerb felkelők – elfoglalva a várost védő sáncokat – ágyúzták a települést. A helyi lakosság és a nemzetőrség Maderspach Ferenc (1793–1849) százados vezetésével – aki a későbbiekben őrnagy, alezredes és Fehértemplom térparancsnoka lett – végül véres utcai harcok

során kiverték a szerb lázadókat a helységről. A harcok miatt a városban tűzvész is pusztított, amely miatt hetvenöt ház lett a lángok martaléka. A szerbek visszaverését követően a település jobbára német ajkú polgársága véres bosszút állt a város szerb lakóin.¹⁸

A későbbiekben a magyar kormány által küldött négy honvédszázad biztosította a rendet. Ezek a katonai egységek már 1848. augusztus 22-én összecsapásra kényszerültek a támadólag fellépő szerb lázadókkal szemben. Jelentős problémát okozott a város élelmiszerral történő ellátása is, mert Fehértemplom minden irányból szerbek által lakott falvakkal volt körbevéve. Csak katonai fedezet mellett Versecről lehetett volna az utánpótlást biztosítani. Azonban a Versecen állomásozó haderő egyre inkább az osztrákokkal szimpatizáló térparancsnoka visszatartotta nemcsak az élelmiszert, de még a társzekereket és az azok fedezetére kirendelt katonaságot is. A Fehértemplomban állomásozó honvédszázadok és a nemzetőrség ilyen kilátástalan helyzetben kényszerültek – 1848. augusztus 30-án – ismét megütközni a városra tört szerbekkel. A védekezés azonban újra a fehértemplomiaknak hozott győzelmet, ráadásul 1848. szeptember 7-én már a honvédek és nemzetőrök kezdeményezték: többek között megrohanták a varázsligeti (Врачев Гaj/Vračev Gaj) szerb katonai tábort, ahonnan kiverték az ellenséget, és lerombolták annak bázisát. A település védekezése sikeres volt, de az országos hadi helyzet miatt 1849. január 19-én kivonták a katonaságot a helységről. Ekkor a város elöljárói kénytelenek voltak küldöttséget meneszteni az ellenséghez. Habár a szerbek barátságtalanul fogadták a deputációt, annyit azonban sikerült elérni, hogy a szerb felkelők (akik 1849. január 21-én szállták meg a várost) nem dúlták fel a helységet. A következő három hónapban Fehértemplom a szerbek megszállása alatt állt, a helyi hatalmat (közigazgatás, törvénykezés etc.) ők képviselték. A szerbek 1849. május 8. körül hagyták el a települést a magyar seregek közeledtének hírére. Ezt követően Fehértemplom felszabadult, de a temesvári csatavesztés (1849. augusztus 9.) miatt a város újabb deputációt kényszerült küldeni az ellenséghez,

¹⁸ Vö. HERMANN RÓBERT (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története.* Videopont Kiadó, Budapest, 1996. 127., 129., 136., 141. pp.; REISZIG 1914, 430. p.

immáron Julius Jacob von Haynau (1786–1853) tábornagyhoz. A szerbek 1849. szeptember elején vonultak be ismét a városba, de addigra a forradalom és szabadságharc véget ért, és megkezdődött az önkényuralom időszaka.¹⁹

Paradox módon az önkényuralom időszakában, az elnyomás ellenére, Fehértemplom ipara és kereskedelme – Versechez hasonlóan – virágzott. A társadalmi élet területén is bizonyos fokú előrelépés volt megfigyelhető. Népesedéstörténeti szempontból a legnagyobb érvágást talán az 1858-as kolerajárvány okozta. A ragályt a román fejedelemségekből visszatérő osztrák katonaság hurcolta be. Összesen 240 helyi lakos hunyt el a fertőzés következtében.²⁰

Politikai szempontból kiemelendő, hogy a katonai határőrvidékhez tartozó Fehértemplom szomszédságában a császári kormányzat – hogy a szerbeknek kedvezzen – létrehozta a Szerb Vajdaságot és Temesi Bánságot. Az említett területen – amely kapcsán a Szerémség, továbbá a Bácska és a Bánság bizonyos területei voltak érintve – megszüntették a magyar közigazgatást. A vármegyék helyett előbb (1849–1850) három, majd (1850–1860) öt körzetre osztották a térséget. Az etnikai és vallási értelemben kifejezetten elegyes területen senki sem volt elégedett. A szerbek „nyakán” megmaradt a császári „kontroll”, ráadásul nem minden szerb terület került az említett közigazgatási egységhez, mivel a császári udvar nem engedélyezte a katonai határőrvidék határainak megváltoztatását. Emellett a szerbek kisebbségként kerültek előnyösebb pozícióba a számosabb román, német és magyar népcsoportok ellenében, ami kivétel nélkül az utóbbiak rosszallását váltotta ki. Ezért nem lehet csodálkozni, hogy az életképtelen Szerb Vajda-

ság és Temesi Bánságot az uralkodó, I. Ferenc József 1860. december 27-én kelt pátensével – a szerbek akaratával ellentétesen – nemes egyszerűséggel megszüntette. Ekkor már egyre többen a katonai határőrvidék polgárosítását, illetve megszüntetését is szerették volna elérni, így például Fehértemplom lakói. Erre azonban még várniuk kellett.²¹

Fehértemplom előbb a katonai határőrvidék egyik jelentős települése, illetve egyik központja volt, majd 1872. január 3-án szabad királyi város lett.²² Időközben – az uralkodó 1872. június 9-én kelt nyilatkozatával – megkezdődött a katonai határőrvidék polgárosítása, majd 1873-tól meg is szüntették azt. A bánsági végvidék térségét beolvasztották Torontál és Temes vármegyékbe. Létrejött továbbá Szörény vármegye, amely 1880-ban Krassóval egyesült Krassó-Szörény vármegye néven. Fehértemplom rövid ideig – 1873 és 1876 között – önálló törvényhatóság volt.²³ Azonban az 1876. évi XXXIII. törvénycikk megszüntette Fehértemplom önálló törvényhatóságát, és mint rendezett tanácsú várost Temes vármegyébe olvasztotta. A jogszabály vonatkozó szakasza, illetve bekezdése megjegyezte, hogy „Fehértemplom (város) Temes megyéhez csatoltatik a volt határőrvidéknek Krassó megyébe kebelezett azon községeivel együtt, a melyekre nézve ez a helyes területi beosztás szempontjából a fentebbi intézkedés folytán szükségessé válik”.²⁴ A „lefokozás” ellenére a város – főképp német – lakóinak szorgalma miatt a településen az ipar, továbbá a kereskedelem és a szőlőművelés, valamint a borászat is jelentős fejlődést mutatott.²⁵

Fehértemplom – továbbá Versec – túlnyomórészt német polgárai nemcsak kézművességgel

¹⁹ Vö. HERMANN 1996, 137–138., 147. pp.; REISZIG 1914, 430–431. pp.

²⁰ Vö. REISZIG 1914, 431–432. pp.

²¹ Vö. DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XIII. kötet (Szentl–titán)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentzség Könyvkiadója, Budapest, 2008. 205. p.

²² MÁK FERENC: *Évszázados indulatok – Fehértemplom szomorú, kései története*. 2023. január 9. Magyar Szó: https://www.magyarszo.rs/hu/5126/velemeney_gyurodesek/278546/%C3%89vsz%C3%A1zados-indulatok.htm (Letöltés ideje: 2023. április 28.)

²³ Vö. REISZIG 1914, 432. p.

²⁴ 1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. [net.jogtar.hu. Wolters Kluwer Hungary Kft.: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600033.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XXXIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600033.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XXXIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev) (Letöltés ideje: 2023. április 28.)

²⁵ Vö. REISZIG 1914, 432. p.

és kereskedelemmel, hanem borászattal is foglalkoztak.²⁶ A Magyar Néprajz című monográfiasorozatban olvashatjuk: „A 18. században német telepesek munkája nyomán jött létre Versec és Fehértemplom vidékén a bánáti borvidék.”²⁷ Az említett forrásból azt is megtudhatjuk, hogy Fehértemplom környékén fűrös ültetéssel foglalkoztak, illetve Y alakú ültetőfűrő, továbbá félkör alakú lapos kapát használtak a szőlő ültetésénél, illetve művelésénél.²⁸ A térség a történelmi Magyarország egyik jeles borvidékének számított, amelyet az 1875-ben először Pancsovánál (Панчево/Pančevo) észlelt filoxéravész (szőlőpusztító gyökértetű) érzékenyen érintett.

Érdekességként közöljük, hogy a jobbára német sajátosságok még az építészetben is megjelentek. A Duna folyam mentén élő, illetve egykoron élt németek múltjával foglalkozó ulmi székhelyű Donauschwäbisches Zentralmuseum elektronikus oldala megjegyezte, hogy: „...a jobb módú fehértemplomi [jobbára német ajkú] polgárok házaira építettek egy előreálló ablakot, az ún. kibicablakot [Kiebitzfenster], ami a kibicelést szolgálta. Ez egyfajta belső házi kilátó volt, melyen keresztül kényelmesen megfigyelhetőek voltak az utcán történtek. A kibicablakra még különleges függönyt is varrtak.”²⁹

IV. Fehértemplom és környékének anyanyelvi és vallási viszonyai (1869–1910)

Az előbbieken már szoltunk arról, hogy a törökök kiűzését követően, a 18. század elején alapították a mai Fehértemplomot. A helység első lakói németek voltak, de hamarosan a szerbek is megjelentek, akik a németektől elkülönült településrészen, az ún. „Rácvárosban” éltek.

A dualizmus korának (1867–1918) magyar népszámlálásai (1880–1910) pontos képet adnak

a történelmi város nemzetiségi statisztikájáról, anyanyelvi adatairól. A vonatkozó négy magyar népszámlálás egyértelműen a német anyanyelvűek dominanciáját mutatta ki, annak ellenére, hogy 1880 és 1910 között a német anyanyelvűek számának visszaesése tapasztalható. A „Trianon előtti” utolsó, 1910. évi magyar népszámlálás szerint Fehértemplom népességének 52,6%-a volt német anyanyelvű. A városban a második legnagyobb népcsoportot a szerbek alkották, akik a népesség 17,3%-át tették ki. A szerbségről – akárcsak a magyarságról és a románságról – elmondható, hogy 1880 és 1910 között növelte a számát. A harmadik legszámosabb népcsoport a románság volt. A románok a népesség 15,7%-át képezték. A magyarság csak a negyedik helyet (10,5%) szerezte meg az 1910. évi számbavétel adatsorai szerint. Az egyéb anyanyelvűek (449 fő) mindössze a lakosság 3,9%-át tették ki.

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy 1910-ben Fehértemplom lakosságának 43,2%-a, azaz 4978 fő beszélt magyarul. Az írni és olvasni tudás tekintetében – köszönhetően elsősorban a német többségnek – Fehértemplom kedvező értéket mutatott; a lakosság 75,1%-a (8651 fő) írt és olvasott.

A vallási adatok tekintetében ugyancsak a pluralizmus figyelhető meg, habár alapvetően két vallás dominált. Az egyik a római katolikus, amely főképp a németségnek, valamint a magyarságnak köszönhetően a többséget alkotta. Az 1910. évi népszámlálás szerint a népesség 60%-a (6916 fő) vallotta magát római katolikus vallásúnak. A szerbségnek és a románságnak köszönhetően az ortodox volt a második legjelentősebb vallás a településen. Az utolsó magyar census szerint a népesség 33,4%-a (3847 fő) követte az ortodox hitet. A további történelmi egyházak, illetve vallások, kisebb, elenyésző számban és arányban képviseltették magukat.

²⁶ *Bela Crkva/Weißkirchen. Deutsche Spuren entlang der Donau - reisen, begegnen, erleben.* Stiftung Donauschwäbisches Zentralmuseum: https://www.danube-places.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=154&lang=de (Letöltés ideje: 2023. április 28.)

²⁷ PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (főszerk.): *Magyar néprajz. II. kötet. Gazdálkodás.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2001. 531. p.

²⁸ PALÁDI-KOVÁCS 2001, 552., 559. pp.

²⁹ *Fehértemplom / Bela Crkva. Németek nyomában a Duna mentén – utak, találkozások, élmények.* Stiftung Donauschwäbisches Zentralmuseum: https://www.danube-places.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=313&Itemid=434&lang=hu (Letöltés ideje: 2023. április 28.)

Fehértemplom rendezett tanácsú város anyanyelvi adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	9 845	457	6644	43	674	5	1559*		202+261**
1890	9 041	574	6040	24	670	4	10	1497	222
1900	10 849	1571	6245	243	869	6	22	1620	273
1910	11 524	1213	6062	42	1806	3	19	1994	385

Forrás: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal/Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások (vö. Felhasznált nyomtatott irodalom): 1880: 292. p.; 1890: 580. p.; 1900: 362–363. pp.; 1910: 364–365. pp.

*Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

**Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte. A Fehértemplomi járás esetében az első érték (202 fő) az egyéb hazai (26 fő) és az egyéb külföldi (176 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

Fehértemplom rendezett tanácsú város vallási adatai (1869–1910)

Népszámlálás	Vallás							
	Összesen	Katolikus		Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
		római	görög					
1869	8 284	6254	–	1879	27	11	113	–
1880	9 845	7063	30	2256	180	51	232	33
1890	9 041	6337	7	2187	200	63	203	44
1900	10 849	7148	50	2514	515	359	243	20
1910	11 524	6916	61	3847	293	135	250	22

Forrás: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal/Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások (vö. Felhasznált nyomtatott irodalom): 1869 (Sebők): 204. p.; 1880: 292. p.; 1890: 580–581. pp.; 1900: 362–363. pp.; 1910: 364–365. pp.

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy a katonai határőrvidék megszüntetése (1873) után Fehértemplom járási székhelyé vált. Anyanyelvi szempontból a Fehértemplomi járás településeinek népessége „elegyesnek” tekinthető, azonban az egyes népcsoportok helységenként

jobbára elkülönültek egymástól. Az 1910. évi magyar népszámlálás eszmei időpontjában a legjelentősebb népcsoport a szerb volt (57%). A második legjelentősebb népelemet a román anyanyelvűek képezték (22,35%). Sorban a harmadik legnagyobb nemzetiség a német (13%), végül –

Az egykori Fehértemplomi járás és Fehértemplom rendezett tanácsú város térképe

Forrás: KOGUTOWICZ MANÓ: *Temes vármegye térképe*. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister úr megbízásából. Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest, 1905 – alapulvételével saját szerkesztés.

jelentősen elmaradva – a negyedik népcsoport a magyarság volt (2,46%). Az egyéb anyanyelvűek száma (1910 fő) és aránya (5,19%) nem tekinthető számottevőnek.³⁰

A járás tizenkilenc települése közül tizenhárom helységben mutatott szerb többséget az 1910. évi magyar népszámlálás. Szerb többségű falvak voltak: Fűrjes (Загајица/Zagajica), Gajtás (Кайтасово/Kajtasovo), Homokszil (Уљма/Uljma), Izbiste (Избиште/Izbište), Karasjeszenő (Јасеново/Jasenovo), Körtéd (Крушчица/Kruščica), Kusics (Кусић/Kusić), Palánk (Банатска Паланка/Banatska Palanka), Párta (Парта/Parta), Szőlőshegy (Калуђерово/Kaluđerovo), Temesváralja (Дупљаја/Dupljaja), Varázsliget (Врачев Гај/Vračev Gaj) és Vöröstemplom (Црвена Црква/Crvena Crkva). A négy falu, amelyben többséget képzett a románság: Gerebenc

(Гребенац/Grebenac), Homokdiód (Орешац/Orešac), Temesmiklós (Николинци/Nikolinci), valamint Temesőr (Стража/Straž). A németek Nagykárolyfalva (Банатски Карловац/Banatski Karlovac), a csehek Csehfalva (Чешко Село/Češko Selo) településen alkottak többséget.

A magyarok egy helységben sem domináltak, ennek ellenére a nagyjából csehek által lakott Csehfalván, továbbá a szerb többségű Izbistén és Karasjeszenőn, valamint a német többségű Nagykárolyfalván éltek nagyobb számban. Előbbi esetben Csehfalván a magyarság száma nem érte el a száz főt, de arányaiban – közel 20%-kal – jelentősebb kisebbséget képezett a kis lélekszámú településen. A további három községben már száz főt meghaladó közösséget alkotott a magyarság. Előfordult, hogy a németek, a románok és a szerbek is jelentős – száz főt meghala-

³⁰ A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912. 356–359. pp.

dó – kisebbséget képeztek néhány településen. A németek – Nagykárolyfalván kívül – nagyobb számban éltek még Homokszilen, Izbistén és Karasjeszenőn. A románok jelentősebb kisebbségként voltak jelen Homokszilen, Kusicson, valamint Nagykárolyfalván. A szerbek az akkoriban jobbára román ajkú Homokdiódon alkottak nagyobb számú népcsoportot. A csehek Körtéden is kisebb közösséget képeztek.

A vallási statisztikai adatok tekintetében az 1910. évi magyar népszámlálás szerint – jórészt a szerb és a román anyanyelvűeknek köszönhetően – ortodox többség érvényesült. A járás népességének 81,6%-a (30 050 fő) vallotta magát ortodox vallásúnak. A második jelentős vallás a római katolikus volt (6362 fő, 17,3%), amely közösség tagjai jobbára a németek, a magyarok, illetve a csehek soraiból kerültek ki. A többi felekezethez tartozók száma (419 fő) és aránya (1,1%) elenyésző volt.

A Fehértemplomi járás területén – 1910-ben – 3407 fő, azaz a teljes népesség 9,3%-a beszélt magyarul. Ugyanakkor a járás területén 17 739 fő – a népesség 48,2%-a – tudott írni és olvasni. Mint látható, a két kérdés tekintetében a járási adatok messze elmaradtak a járási székhely, Fehértemplom kedvezőbb értékei mögött.³¹

A trianoni békeszerződés a Fehértemplomi járás teljes területét elvette Magyarországtól, egyúttal a térséget a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolta. Fontos megjegyeznünk, hogy bár a Fehértemplomi járás 19 települése, továbbá Fehértemplom rendezett tanácsú városa is a délszláv államhoz került, de Kusic és Szöllőshegy helységek külterületéből kisebb részeket Romániához csatoltak.

V. Trianon után

A trianoni békeszerződés – ahogyan azt már említettük – Fehértemplomot és környékét a délszláv államhoz csatolta. Az anyanyelvi viszonyok

tekintetében elmondható, hogy a két világháború között továbbra is megmaradt a német anyanyelvi dominancia. A szerbség stabilan tartotta második helyét. A magyarság és a románság száma azonban jelentősebb visszaesést mutatott az 1910. évi népszámlálási adatokhoz képest.

A két világháború között a többségi németiség továbbra is aktívan részt vállalt a város életében. Fehértemplom akkoriban gazdag kulturális élettel büszkélkedhetett. A német hagyományokhoz hozzátartozott például az ünnepek, így a karnevál rendezése. Fehértemplomban két karneválegylet is működött, ők versengtek egymással a szebb farsangi felvonulás cím elnyeréséért.³² A két világháború közötti időszak még csak nem is jelezte, hogy a későbbiekben milyen sors vár az agilis római katolikus német ajkú népességre.

Fehértemplom lakosságának etnikai értelemben vett változása a második világháború vége felé, 1944 őszén vette kezdetét. Az addig többségi népcsoport, a német rövid idő leforgása alatt jóformán eltűnt a városból. A római katolikus vallású németek jelentős része a visszavonuló német csapatokkal elmenekült a jugoszláv partizánok és a szovjet Vörös Hadsereg boszúja elől. A bevonuló szovjet katonák, valamint a jugoszláv partizánok „új korszakot” nyitottak a város életében. A partizánok még azon az őszön egy gyűjtőtábort létesítettek a városban, ahová a helyi és környékbeli – helyben maradt – német lakosokat zsúfolták.³³ Később más délvidéki, főképp bánáti táborokba szállították őket, ahol az embertelen bánásmód, az alultápláltság, a téli hideg, a járványok, illetve betegségek miatt tömegesen haláloztak el. A német lakosság kisebb hányadát – közel száz főt – a Szovjetunió területére deportálták.³⁴ Voltak, akik ott haláloztak el. A délvidéki gyűjtőtáborok bezárása (1948) után a túlélők nem térhettek haza a szülőföldjükre, jobbra Németországba vándoroltak, ahol új hazára leltek. Hátrahagyott házaikba többnyire szerbek

³¹ *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912, 367. p.

³² *Fehértemplom / Bela Crkva. Németek nyomában a Duna mentén – utak, találkozások, élmények.* Stiftung Donauschwäbisches Zentralmuseum: https://www.danube-places.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=313&Itemid=434&lang=hu (Letöltés ideje: 2023. április 28.)

³³ DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. III. kötet (Éhi–Gar).* Szent István Társulat, az Apostoli Szentzség Könyvkiadója, Budapest, 1997. 529. p.

³⁴ *Station eines Völkermordes. Die Deportation von Deutschen aus dem vormaligen Jugoslawien 1944/45–1949 in die Sowjetunion:* <http://www.hog-bulkes.de/deportation.pdf> (Letöltés ideje: 2023. április 28.)

költöztek be, akiket Jugoszlávia különböző területeiről telepítettek ide. Így vált az egykor virágzó német ajkú város szerb többségű településsé.

A második világháborút követően a város etnikai és vallási arculata teljesen megváltozott. Habár a népességszám is növekedett, de a leglátványosabb változást a szerbség többségi pozícióba kerülése jelentette. Ezzel párhuzamosan a magyarság és a románság száma jelentősen visszaesett. Az egykor domináns németiség jóformán teljesen eltűnt a városból. A felekezeti viszonyok tekintetében már a szerb pravoszláv többség érvényesült, illetve érvényesül napjaink-

ban is. A római katolikus egyház hívei számbeli- leg visszaszorultak az ortodox hívekhez képest. Fehértemplom – Szent Anna, a Boldogságos Szűz Édesanyja tiszteletére felszentelt – római katolikus temploma számos más, egykoron német ajkú bánáti település lerombolt templomával ellentétben megmaradt. Az igehirdetés nyelve azonban már nem a német, hanem a cseh, a horvát és a magyar. Fehértemplom jelenleg a Nagybecskereki Egyházmegye egyik plébániája a Déli Esperesség területén. Leányegyházai (filiái) Csehfalva, Karasjeszenő, Körtéd és a még magyar többségű Udvarszállás.³⁵

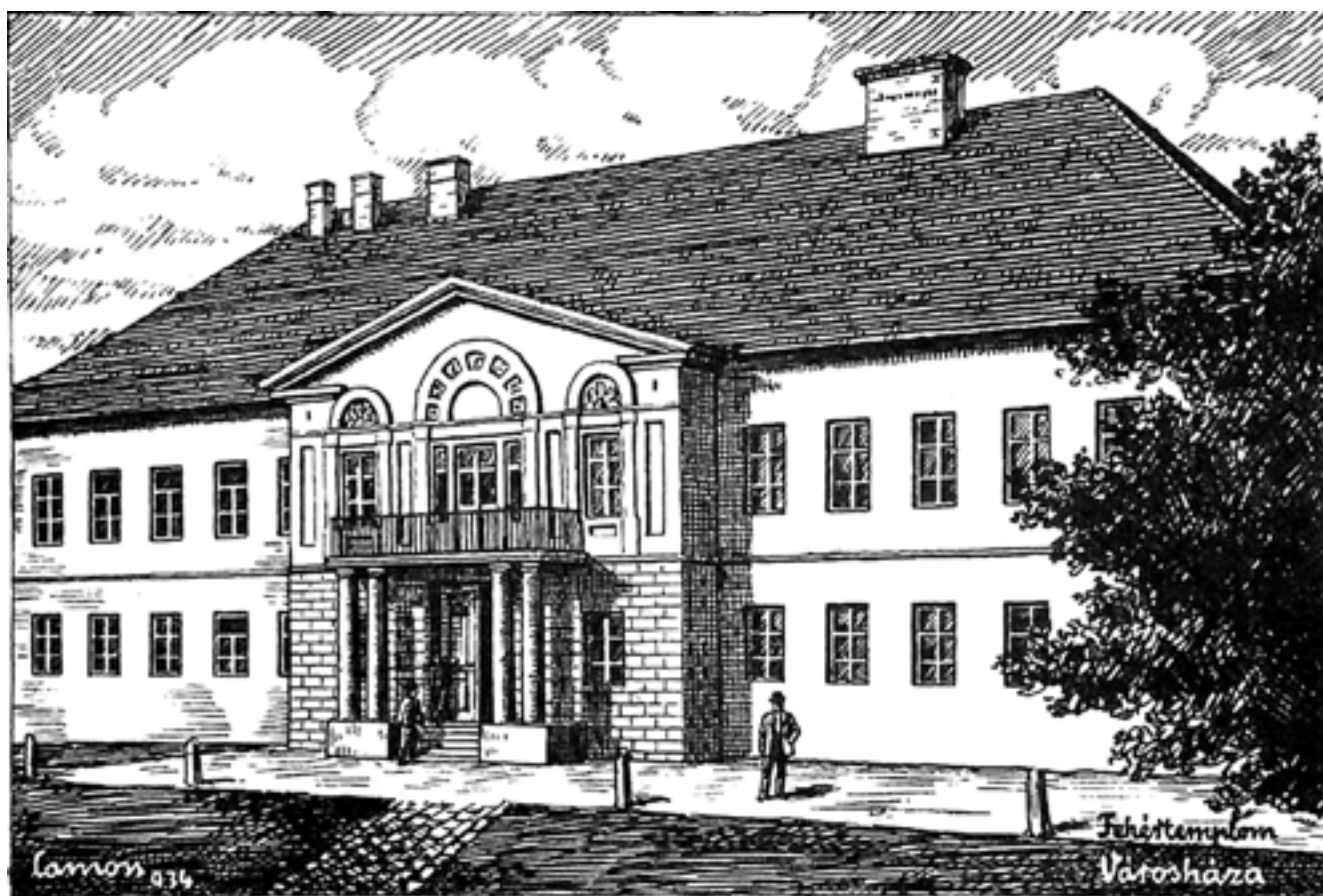
Fehértemplom anyanyelvi (1921–1931) és nemzetiségi adatai (1948–2011)

Év	Anyanyelv (1921–1931)/Nemzetiség (1948–2011)							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	9 650	370	5194	376	627		2670	413
1931	9 657	405	4409	1311	Nincs adat.		2976	556
1948	9 428	Nincs adat.						
1953	9 803	501	Nincs adat.	31	396	175	6633	2067
1961	10 722	428	Nincs adat.			181	8257	1856
1971	11 084	369	Nincs adat.			136	8515	2064
1981	12 317	323	Nincs adat.			121	9013	2860
1991	11 634	235	54	36	201	96	8561	2451
2002	10 675	180	29	18	188	59	8222	1979
2011 ³⁶	9 080	169	45	14	128	45	6864	1815

Megjegyzés: Az 1921. évi délszláv népszámlálás összesítve közölte a románok és cincárok anyanyelvi adatait. Az 1931. évi délszláv népszámlálás összesítve közölte a szerbek, horvátok, szlovénok és macedónok anyanyelvi adatait. Az 1953. évi jugoszláv népszámlálás külön nem mutatta ki a németek adatait. Az 1961 és 1981 közötti jugoszláv népszámlálások nem közölték külön a németek, a szlovákok és a románok adatait. Nincs adat: külön nem közölték, az egyéb kategóriában szerepel. Forrás: Szerb Statisztikai Hivatal, délszláv népszámlálások. Population Statistics of Eastern Europe & former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/> (Letöltés ideje: 2023. április 21.)

³⁵ A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912, 367. p.

³⁶ 2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia, Ethnicity, Data by municipalities and cities. Statistical Office of the Republic of Serbia. Beograd, 2012. 34–35. pp. Elektronikus elérhetőség: <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf> (2023. április 4.)

A fehértemplomi városháza

Megjegyzés: A képeslap méretei: magasság: 14 cm, szélesség: 9,9 cm. Forrás: LAMOSS: *Fehértemplom. Városháza*. Kiadja Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete. Európa Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, c. 1920–1930.

VI. Felhasznált irodalom

VI. 1. Felhasznált nyomtatott irodalom

A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1882

A magyar korona országainak helységnévtára. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1892 (Az 1890. évi népszámlálás eredményeit is tartalmazza.)

A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. In: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 1. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1902

A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. In: Magyar Statisztikai

Közlemények. Új sorozat. 42. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat nyomása, Budapest, 1912

BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. I. kötet (A–Aradmegye).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893

BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XV. kötet (Simor-kódex–Tearózsa).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1897

DEER, JOSEF: *Heimatsbuch der Stadt Weißkirchen im Banat.* Selbstverlag. Salzburg, 1980

DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. III. kötet (Éhi–Gar).* Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1997

DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. VII. kötet (Klacs–lond).* Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2002

ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. Logos Kiadó, Tóthfalu, 1993

GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Bánság területén, különös tekintettel a 18. századi betelepítésekre*. In: Katona Tamás – Kovacsicsné Nagy Katalin – Laczka Éva Zita (szerk.): Vavró István, a tudós és pedagógus. Ünnepi kötet dr. Vavró István professzor 80. születésnapjára. Magyar Statisztikai Társaság – Szent István Egyetem, Budapest–Győr, 2016

GYÉMÁNT RICHÁRD: *A katonai határőrvidék vázlatos történelme és „statisztikája”*. In: Bata János (főszerk.): Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. XVII. évfolyam. 3. szám. 2017. augusztus 20. Aracs Alapítvány, Horgos, 2017

GYÉMÁNT RICHÁRD: *A Temesi Bánság első kormányzója: gróf Claude Florimond de Mercy (1666–1734)*. In: Homoki-Nagy Mária (főszerk.): Forum. Acta Juridica et Politica. Acta Universitatis Szegediensis. IX. kötet. 2. szám. Szeged, 2019

HERMANN RÓBERT (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Videopont Kiadó, Budapest, 1996

KOGUTOWICZ MANÓ: *Temes vármegye térképe. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister úr megbízásából*. Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest, 1905

LAMOSS: *Fehértemplom. Városháza*. Kiadja Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete. Európa Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, c. 1920–1930

MIRNICS JÓZSEF: *Az első szerb népfelkelés*. In: Majtényi Mihály (szerk.): Híd. Irodalmi, művészeti, társadalmi folyóirat. XVIII. évfolyam. 2. szám. Kiadja a Vajdasági Magyar Kultúrtaács. Noviszád (Újvidék/Novi Sad), 1954

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (főszerk.): *Magyar néprajz. II. kötet. Gazdálkodás*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2001

PESTY FRIGYES: *Az eltűnt régi vármegyék. Első kötet*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1880

PESTY FRIGYES: *Krassó vármegye története. Második kötet. Első rész*. Kiadja Krassó-Szörény vármegye közönsége. Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, Budapest, 1884

REISZIG EDE: *Fehértemplom*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914

SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet. KSH Népszámlálás. KSH Levéltár, Budapest, 2005

VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása. III. kötet*. A Királyi Universitásnak betűivel. Buda, 1799

VI. 2. Felhasznált elektronikus irodalom

1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. net.jogtar.hu. Wolters Kluwer Hungary Kft.: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600033.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XXXIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>

2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia, Ethnicity, Data by municipalities and cities. Statistical Office of the Republic of Serbia. Beograd, 2012. 34–35. pp. Elektronikus elérhetőség: <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>

A szerb felkelés, 1804–1817. Köztes-Európa – térkép-gyűjtemény. Erdélyi Magyar Adatbank: <http://terkepar.transindex.ro/belso.php?nev=51>

Бела Црква. Српска Православна Епархија банатска: <https://www.eparhijabanatska.rs/parohije/belocrkvansko-namesnistvo/bela-crkva/>

Fehértemplom / Bela Crkva. Németek nyomában a Duna mentén – utak, találkozások, élmények. Stiftung Donauschwäbisches Zentralmuseum: https://www.danube-places.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=313&Itemid=434&lang=hu

Fehértemplom. Déli Esperesség. Dioecesis Zrenianinensis – Nagybecskereki Egyházmegye: <http://www.catholic-zr.org.rs/fehertemplom/>

Haza és haladás. A reformkortól a kiegyezésig (1790–1867). *Encyclopaedia Humana Hungarica 07*. Magyar Elektronikus Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index1448.html>

MÁRK ÉVA: *Miloš Obrenović és a Szerb Fejedelemség története (1813–1839)*. Korok – online folyóirat történelembarátoknak: <https://korok.webnode.hu/products/milos-obrenovi%C4%87-es-a-szerb-fejedelems%C3%A9g-tortenete-%281813-1839%29/>

Station eines Völkermordes. Die Deportation von Deutschen aus dem vormaligen Jugoslawien 1944/45–1949 in die Sowjetunion: <http://www.hog-bulkes.de/deportation.pdf>

Szerb Statisztikai Hivatal, délszláv népszámlálások. Population Statistics of Eastern Europe & former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/>